

הר הזיתים באגדות, במדרשים ובמקורות

אגדות ומדרשים על הר הזיתים

עלה זית

"ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה" (בר' ח, יא). מהיכן הביאה אותו? מהר המשחה הביאה אותו – ששם היו גדלים זיתים הרבה – שלא הוצפה ארץ ישראל במבול, ולא נעקרו האילנות.

(בראשית רבה פרשה לג, סימן ו ומתנות כהנה שם)

משואות על הר הזיתים

כיצד היו משיאין משואות? מביאין קולנסאות של ארז, ארוכים וקנים, ועצי שמן, ונעורת ופשתן, וכורך במשיחה ועולה לראש ההר, ומצית בהן את האור. ומוליך ומביא ומעלה ומוריד, עד שהוא רואה את חברו שהוא עושה כן בראש ההר השני וכן בראש ההר השלישי. ומאין היו משיאין משואות?

מהר המשחה לסרטבה. ומסרטבה לגרופינה (בגלעד)* ומגרופינה לחורן (ג'בל דרוז) ומחורן לבית בלתי (בדרך לבבל). ומבית בלתי לא זזו משם, אלא מוליך ומביא, ומעלה ומוריד – עד שהוא רואה כל הגולה (בארץ בבל) לפניו כמדורת האש.

(בבלי סנהדרין מב)

* או בכוכב הירדן.

שכינה קוראת

שלוש שנים ומחצה שהיו השונאים מקיפים את ירושלים, היתה השכינה עומדת על הר הזיתים והיתה קוראת בכל יום: "דרשו ה' בהמצאו, קראהו בהיותו קרוב...!" ולא ביקשו לעשות תשובה.

(פסיקתא רבתי, פיסגא ותאמר ציון)

השכינה על הר הזיתים

אמר ר' יוחנן: שלוש שנים ומחצה היתה השכינה יושבת על הר הזיתים סבורה שמא יעשה ישראל תשובה ולא עשו. והיתה בת קול מכרזת ואומרת (יר' ג, יד) "שובו בני שובבים". (מל' ג, ז) "שובו אלי ושובה אליכם". וכיון שלא עשו תשובה, אמרה השכינה אלך אשובה אל מקומי, עד אשר יאשמו ובקשו פני.

(איכה רבה)

הר הזיתים מקום תחיית המתים

בשעת תחיית המתים עתיד הר המשחה שיהא נבקע, וכל מתי ישראל עתידים לצאת מתחתיו. ואפילו צדיקים שמתו בגלות, עתידים לבוא דרך כוכים מתחת לארץ ויוצאים מתחת להר המשחה. ורשעים שמתו ונקבעו בארץ ישראל עתידים להיות נזרקים כשם שאדם זורק אבן בקלעו.

אותה שעה אומרים כל דרי ארץ: מה זכותה של אומה זו, שעולה מן הארץ רבוא רבבות, כיון שעלתה מן המדבר לארץ ישראל, ומתפנקת על רחמי רבונה כיוון שעמדה תחת הר סיני לקבל את התורה?! ובאותה שעה עתידה ציון שהיא אמם של ישראל לילד את בניה וירושלים לקבל את בני הגלות.

(תרגום לשיר השירים פרק ח, ה)

והוא נבקע

הקדוש ברוך הוא עושה להם מחלים, מחלים מלמטה, והם מחלדים והולכים בהם, עד שהם באים תחת הר הזיתים שבירושלים והקדוש ברוך הוא עומד עליו והוא נבקע, והם עולים מתוכו.

(פסיקתא רבתי, פיסגא ותאמר ציון בסוף; ילקוט שמעוני, ישעיה רמז תס"ט)

תחיית המתים על הר הזיתים

משיח בן דוד, אליהו וזרובבל יעלו על ראש הר הזיתים ומשיח יצווה את אליהו לתקוע בשופר. אור שבעת ימי בראשית ישוב ויראה... והתקיעה השנייה אשר יתקע אליהו, תחיה את המתים. מעפר יקומו ואיש את רעהו יכיר. איש ואשתו, אב ובנו, אח ואחיו, כולם יבואו אל המשיח מארבע כנפות הארץ, ממזרח וממערב, מצפון ומדרום. על כנפי הנשר יעופפו בני ישראל ויגיעו אל המשיח. עמוד אש יצא מתוך המקדש, למען ידעו ויווכחו – לתקיעה השלישית הר אלוהים יופיע. ולתקיעה הרביעית יהיו ההרים לבקעה ופני כל הארץ – מישור, תבור וכרמל, חרמון והר הזיתים. ומרחק יהיה בין ההרים – שמונה פרסאות. המקדש יראה כאשר ניבא יחזקאל. ושער הזהב הנסתר בארץ, יעלוהו שני מלאכים במצוות אלוהים עליהם ויציבוהו כאשר היה בימים הראשונים.

(מעשה דניאל, בית המדרש, חדר ה, עמ' 128)

שני ארזים

שני ארזים היו בהר המשחה. תחת אחד מהם היו מוכרים ארבע חנויות טהרות. והאחד היו מוציאים ממנו ארבעים סאה גוזלות בכל חודש וחודש.

(ירושלמי תענית, פרק ד, הלכה ה; וקרבן מנחה שם)

אין התולעת שלטת בגופות

בקרב ישראל רווחה האמונה כי אין הרימה והתולעת שולטים בגופות הנקברים בהר הזיתים. מכאן השאיפה להיקבר בהר הזיתים, והמנהג לפזר עפר מהר הזיתים בקברי הנפטרים בחו"ל. ומצינו: "שבעה לא שלט בהם רימה ותולעה ואלו הן: אברהם, יצחק ויעקב, ומשה, אהרן, מרים ובנימין..."

(משנה אבות ד, ד – וילנאי, אגדות, עמ' 156-157)

גלגול מחילות להר הזיתים

ביום תחיית המתים יעשה הקב"ה בכל תפוצות הגולה מחילות מחילות... עד שהם באים תחת הר הזיתים... נבקע להם והמתים עולים מתוכו.

(בבלי קי"א, ב)

הגשרים מהר הזיתים

ביום תחיית המתים, עם בוא המשיח, שני גשרים יחברו את הר הזיתים עם הר המוריה, האחד עשוי ברזל והשני נייר. הגויים יעברו על גשר הברזל והוא ישבר תחתם, ובני ישראל יעברו על גשר הנייר לחיי נצח בהר המוריה.

גשר בין הר המוריה

ביום תחיית המתים יחבר גשר את הר המוריה עם הר הזיתים, דק כשערה וחד כחרב, הצדיקים יעברו עליו בשלום, והרשעים יפלו אל עמק יהושפט וימותו. הקמים לתחיה יעברו על פני מוחמד שישב על עמוד הקבוע כיום בחומת הר הבית, בסמוך לשער הרחמים, הנקרא משום כך שער הדין.

(PPTS, עמ' 130)

רבי עקיבא ותלמידיו בהר הצופים

הגיעו לצופים וקרעו בגדיהם, הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קודשי קודשים, התחילו הם בוכים ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: לעולם אתה מתמיה שאתה מצחק ואנו

בוכים. אמר להם: ואתם למה בוכים? אמרו לו: ולמה לא נבכה, על המקום שכתוב בו "והזר הקרב יומת", והרי שועל יצא מתוכו... אמר להם: אף אני לכך צחקתי... מה אמר זכריה – עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים... לסוף עתידים דברי זכריה להתקיים. אמרו לו: עקיבא, עקיבא, נחמתנו...

(ספרי עקב, תרכ"ד)

קריעת הבגד זכר לחורבן

"הרואה את ירושלים מן הצופים חייב לקרוע!" (את בגדו לזכר החורבן) עשרה קרעים אסורין באיחוי... ועל ירושלים ועל בית המקדש.

(מע"ק פ, ב)

תעודות מהגניזה הקהירית על חשיבות הר הזיתים

הר הזיתים מקום התפילה בחגים

הר הזיתים אשר עמדה השכינה עליו, הוא המקום אשר נתפלל בו בימות החגים מול היכל ה' ביום הושענה, ושם יברכו כל ישראל... וכל הזוכר את ירושלים וכל המעלה אותה על לבו שם, זכרה בתפילות ובברכות.

(מכתב אל תפוצות הגולה, סוף המאה העשירית)*

*קטע זה הוא היחיד בפרק הנידון שאינו מהגניזה הקהירית.

'הדום לרגלי אלוהינו'

הר הזיתים נקרא בימי הביניים 'הדום (כסא) רגלי אלוהינו' וכן 'מקום שכינת עוזו והדום לרגליו' ואף הצביעו על מקומו המדויק בהר הזיתים: "תעלה אל הר הזיתים, אל אבן אורכה 10 אמות, רוחבה ועוביה 2 אמות... היא כורסת הראש (לראש הישיבה) והיא מוצבת במקום בו עמד כבוד ה' שלוש וחצי שנים בהר הזיתים כמו שנאמר: ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר".

(מדריך ארץ ישראל מהגניזה הקהירית המאה ה-11)

עיקר העלויות בחודש תשרי

בהר הזיתים... בחודש תשרי הוא ירח האיתנים לרצות את אבניה, לחונן עפרותיה, לסובב על השערים, ולהשתטח בתפילה ותחנונים.

(הגניזה, עמ' 18, ס' 14)

בהושענא רבה היו מקיפים שבע פעמים

...בחג הושענא רבה היו מקיפים את הר הזיתים שבע פעמים, כשהכוהנים צועדים בראש.

(שם, עמ' 32, ס' 76)

הכרזת הר הזיתים

...בו ביום היו מכריזים את 'הכרזת הר הזיתים', על ראשי חודשים, חגים ומועדים, ועיבור השנה. דורשים... וממנים אנשים בתואר 'חבר סנהדרין גדולה'.

(שם, עמ' 98, ס' 12)

מטרת הדרשה

ואדבר אל העם דברי רכות בעבור הנדבה הנשלכת על השמלה (בד לאיסוף הכספים).

(שם)

העלייה לטקס מכיוון יד אבשלום

ובצד זה (מול השער המזרחי בחומה) נמצא הר הזיתים, אשר יעלו אליו, ובתחילת העלייה יד אבשלום.

(שם)

הר הזיתים (כללי) ובית העלמין היהודי

בספרות עולי הרגל

ספר חסידים (מאה 13)

בעלותך אל הר הזיתים על יד אבן שאורכה י' אמות, רוחבה ב' אמות וגובהה ב' אמות, היא כסא החזנים והיא מוצבת במקום שעמד בו הכבוד ג' שנים וחצי עד אשר חרבה ירושלים. כדברי הכתוב ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר... ורב היי היה עולה בכל שנה לירושלים מבבל והיה שם בחג סוכות, כי היו מקיפין את הר הזיתים בהושענא רבה ז' פעמים ואומרים מזמורים שסדר להם רב היי. ולפני רב היי היו הולכים כהנים מלובשים סריקין ומעילים ואחריו העם והוא בתוך, ורחוק מאלה שלפניו ק' אמה וכן משל אחריו.

מסעות ר' משה באסולה 1521

כשאדם עומד בראש הר הזיתים ומביט נגד ירושלים רואה כל בית המקדש. ירושלים היא בהר אחד, וכנגדה הר הזיתים, ועמק צר ביניהם הוא עמק יהושפט. ירדתי בה ויש בראשה חור גדול ושם נראה כמין מערה, אומרים שהיא פי גהינום נפתח לעתיד לבוא ביום בוא גוג... ולמעלה, קרוב לראש ההר מערת חגי הנביא, יש שם מערות גדולות באורך וסביב, ולמעלה מהמערות מערת חגי הנביא ע"ה. ובתחתיות תלמידיו ואחרים זולתם. על ראש הר הזיתים בית גדול, ושם תוך בירה יפה חולדה הנביאה בקבר של שיש. גם שם צריך לפרוע לשומר ישמעאל ליכנס ד'דרימי ולפרוע שמן להדליק, כי שם נרות תמיד. כשאדם עומד בראש הר הזיתים ומביט נגד ירושלים רואה כל בית המקדש, החצר והגגות.

מסעות שמואל בן דוד הקראי 1641

...ובתוך המערה קבורות הרבה, ושם מערה בתוך מערה, ושם קבורות חגי, זכריה ומלאכי ע"ה. וקראנו עליה קצת מזמורים. ועלינו משם להר הזיתים, ושם קבורת חולדה הנביאה ע"ה, ובנו עליה הישמעאלים ב"ת (בית תפילה) ולא עזבו היהודים להכנס בתוכה, ואנחנו נתנו לשומר הנביאה ב' חתיכות ונכנסנו בפחד ובאימה, וקראנו קצת מזמורים מאיכה במהרה. ויצאנו משם ועמדנו על הר הזיתים במקום שעמד שם הכבוד נגד המקדש, כאשר כתוב ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר, ומשם יראה כל המקדש כמתכונתה, וכל הבניינים וכל העזרה, בעבור שהר הזיתים גבוה מבית המקדש. ועמדנו שם נגד המקדש והתפללנו כחפצנו וקראנו קצת מזמורים השייכים לה תוב"ב אמן.

ר' משה פורת 1650

בית החיים הוא מחוץ לעיר במורד הר הזיתים ומול הר המוריה... ובצאתך את העיר תבוא ישר לבית החיים. ובזמן תחיית המתים נקום מקברותינו וממולנו מקום בית המקדש. אין אומרים 'הצור תמים' מספידים כמו בחוץ לארץ. לפני הקבורה מניחים את המת על מיטתו במרחק מה מן הקבר ומספר אנשים מקיפים את המת שבע פעמים ובכל הקפה אומרים 'ושב בסתר עליון' כולו וגם שאר התפילות השייכות לקבורת המת כדי לגרש את הטומאה, ואחר כך קוברים.

משה בן אליהו הלוי 1654

ביום ג' הלכנו להר הזיתים שהוא מקדם לעיר לחומת ירושלים, וכל בניין בית המקדש ומדרש שלמה והעזרה, הכל יראה לפניך כשולחן ערוך מהר הזיתים, כי בעוונותינו הרבים כאשר נסעה השכינה מבית המקדש נסעה עשר נסיעות, והעשירית היא הר הזיתים שעמדה עליו וממנו עלתה לשמיים.

...והתפללנו על הר הזיתים כנגד בית המקדש ושמו השתחוויה לצד מערב... ומשם הלכנו למערת חגי הנביא עם נרות דולקים בידינו, וראינו מערת חולדה הנביאה ע"ה. ואלה כולם בשיפולי דטורא הזיתים. ואכלנו ושתינו שם וברכנו לשם אשר הראנו כל אלה, כן יזכה לראות לכל המשתוקקים מעמו, וכן יזכנו לראות פני המלך המשיח אכ"ר.

מסעות ר' גדליהו מסיאמטיץ

שני בתי קברות מתקנים בירושלים, אחד בית ישן מימים קדמונים, והוא רחוק מירושלים בצד דרומי, ועוד בית הקברות החדש במזרחו של ירושלים על הר הזיתים בשיפוע ההר. בבית הקברות הישן אין ניכר שום קבר, ושמה כמה מערות, אבל בבה"ק החדש אין שם מערה, רק חופרין קבר בארץ כנהוג בחו"ל. ואין קוברין שום מת עד שמביאין כתב הרשאה מן הדיין של ישמעאל, וצריכים לתת לו כל אחד לפי עושרו, אבל את העני נותן לקבור בלי שום מתנה. וכשנושאים את המיטה, עומדים כולם קרוב לשער העיר בפנים, ועומד החזן של הספרדים ואומר בקול רם ומר ואומרים קדיש, ואח"כ חוזרים המלווין לבית, ונושאי המיטה נושאים לבית הקברות חדשה. ושם עושים הקפות סביב המיטה שבע פעמים ואומרים שיר של פגעים ותפלה של ר' נחוניא בן הקנה, שהוא אנא בכוח וכו'. ועפר בית הקברות הוא לבן וכל ההר שבית הקברות עליו הוא אבן אחד לבן, וחוצבין את הקבר, כי הוא אבן רך ולבן כמו סיד. ומי שהולך מא"י לחו"ל, הוא לוקח עמו עפר לבן מן ההר הזה, ואף אני לקחתי עמי לקיים מה שנאמר: ואת עפרה יחננו.

ז'אק דובדן 1652

...כל מורד ההר חפור המון קברי יהודים עתיקים, החצובים כמו תנורים בתוך הסלע. ולמטה, בשיפולי העמק, נמצאים קברי בני עדה זו החיים כיום בירושלים, ואינם אלא חפירות כחפירותינו מכוסות באחת, בשתיים או בשלוש אבנים, מסותתות סיתות גרוע, ובלתי מקושטות (תנורים – נראה כי הדימוי לקברים בסילואן).

אנטוניוס גונסאליס 1665

לא רק יהודי ירושלים (נקברו על הר הזיתים) אלא כאשר הגיעו לזקנה וחלו, היו באים בעצמם גם יהודים ממקומות רחוקים ואחרים – היו מביאים גופות רבות של מתים ממקומות אחרים, כדי להיטמן שם. ראייתו הכל יכולה והמקודשת של ה' הורידה עליהם עונש מוצדק בזה, שהיהודים האלה קברו עצמם על ידי הבוגד יהודה. יען כי הלכו בעקבות אותו אדם מושחת במשך ימי חייהם, ועכשיו עליהם להיות בחברתו גם לאחר מותם לדראון עולם.

מסעות ר' משה וירושלמי 1769

למזרחה של ירושלים על הר הזיתים, ושם קבורה חולדה הנביאה. במורד ההר כיפה, ובה קבור זכריה הנביא. ושם גם יד אבשלום ועמק יהושפט. וכל המקום הזה מלא מערות צדיקים ותנאים. ושם קבור גם רבנו עובדיה מברטנורה.

מסעות ר' דבית הלל 1824

הר הזיתים הוא לצד מזרח מול ירושלים והוא הר יפה מאד, וגבוה במקצת מהר המוריה, ובראשו בניין יפה מאד שלדברי העם קבורה בו חולדה הנביאה. אין איש רשאי לבוא שמה מלבד המוסלמים.

ג'והן לויט סטיפנס 1835

...וכשהסתכלתי על מצבות הקברים המרובות, על קבריהם של אבשלום, של זכריה ויהושפט ועל אלפים ועשרות אלפים של המצבות העבריות המכסות את שיפוע ההר, לא היה בי ספק, שאני מביט על מקום כינוס גדול זה, שבו קבר היהודי מלפני שלושת אלפים שנה את מתיו, בצלו של מקדש שלמה. גם כיום זוהי משאלת לבו היקרה ביותר של היהודי, שעצמותיו ימצאו את מנוחתן בין אותם קדמונים הקבורים זה עידן עידנים במקום זה.

משה מונטיפיורי 1839

...אל מול עמק יהושפט וקרוב אל קבר חולדה הנביאה אשר משם נראה הר המוריה וים סדום מנגד. זכרון השבת הזה לא ימוש מלבבי, הן אמת הוא שקירות הבית נחרבו ואוהל דוד שדוד, אך הררי ציון עומדים גם בקדושתם, ובכל מקום אשר שמנו את עינינו, מזכירים אותנו אל זכרונות קדושים הנאמרים בספרי קודשנו. גם עצי הזית אשר בהר הזה יעמדו כזכרונות מימי קדם, והרוח הנושב בם נמשל למשמע אוזנינו בזמר שיר אבל ומבכה על בני ציון כי רחקו ממנו.

אנדרו א' בונאר ורברט מוריי מק-צ'יין 1839

מצבות שטוחות לבנות לאין ספור היו מפוזרות על פני העמק, ועליהן כתובות עבריות קצרות, פשוטות למדי ובדרך כלל בלתי מעניינות. כאן הוא המקום שבו רוצים היהודים הזקנים להיקבר, כדי שיזכו באושר נצחי מבלי שיזדקקו לגלגול מחילות. הם מצפים לקום מקברותיהם ראשונים עם בוא המשיח. מה נוראה תהיה האכזבה כאשר יווכחו שהם מתים רק כדי לעבור מיד אל כליון המוות ויקומו לתחיה רק עם קומו של העונש הנצחי! התוחלת הנכזבה תגביר את מכאובו של האובד המסכן בישראל. הוא חשב שהוא נמצא ליד שער השמיים והוא מוצא עצמו בפרוזדרו הגהינום!

ו"ה ברטלט 1842

לכל אורכו של נחל קדרון נראות המצבות לאין ספור מדורי דורות של בני אברהם. ועדיין היהודים שואפים להיקבר ברל מאודם ומוכנים הם לשם כך לחיות בעוני וגלות. כיוון שהם מאמינים שכאן ילמד ה' זכות על ישראל וישפוט את הגויים שהצרו לו, כשיעלה מלפניו הרצון להשיב את שבות ציון (יובל ד, ב; שם יד-טו; שם כ). זוהי המסורת הנבואית החופפת על בית קברות זו, הקודר והנערץ כאחת. אלפי לוחות של מצבות לבנות ושטוחות, ועליהן כתובות עבריות, פזורות לכל צדדיו, המשתרעות עד לקבוצת הקברים של בעלי יוחסין במרחק. הלאה מזה נראים צללי גת שמנא, ולצד ימין – מעלה הר הזיתים.

נורמן מקליאוד 1864

...נתרשמתי עזות מבית העלמין היהודי. במשך דורות באו היהודים בהמוניהם מכל הארצות למות בירושלים. שאיפתם להיקבר כאן כרוכה בתפיסת עולמם בכמה השקפות שבאמונות תפלות ובזיקה ליום הדין שלפי אמונתם יתקיים במקום הזה, ובזכויות יתר שיהיו לכל אלה הקבורים כאן. וכך נהרו לכאן אלפים, ואולי גם מיליונים יהודים מהאדוקים ביותר ומהדבקים באמונות התפלות ביותר, מכל קצות תבל.

מעולם לא ראיתי בית קברות עז רושם כל כך... אין בניינים ואף לא עצים. כל קבר מכוסה אבן שטוחה ועליה כתובות עבריות. היא חשופה לשמיים הפתוחים. כל המדרון המזרחי של העמק מרוצף אבנים אלו. כל שעל אדמה שבו יכולה לנוח גופתא דם, מכוסה. לאורך שפת הקדרון ובמעלה הר הזיתים ומעבר לדרך המובילה מביתניה לירושלים, משתרעת עיר המתים רחבת הידיים הזאת. כמקום קבורה שונה הוא מכל מקום אחר עלי אדמות, כיוון שאין עוד מקום כמוהו, המשמש עדות לאמונה איתנה ברורה וללא פשרות עד למוות. לא ההמון הרב הישן פה עושה את המראה הזה לעז רושם, אלא האמונה הלוהטת בביאת המשיח.

ב"ז הרצל 1898

אחרי הצהריים היינו על הר הזיתים. רגעים גדולים. מה רב הוא אשר יתכן לעשות מן הנוף הזה. כרך כמו רומי, והר הזיתים יכול לשמש מקום יפי מראה כמו הג'יאניקולו (ההר הצופה על רומי). את העיר העתיקה על קודשיה הייתי סוגר כקופסא. כל מלאכה ומשא ומתן הייתי מוציא מתוכה, רק בתי אלוהים ומוסדות חסד ישמרו מבית לחומה העתיקה. ועל צלעות הגבעות בחוג רחב מסביב, אשר יוריקו בעבודותינו, תשכון לה ירושלים כלילת תפארת. על פני דרך העולה להר הזיתים יסעו היפים וההדורים שבבני כל חלקי תבל. יד מטפחת תהפוך את ירושלים לאבן חן. כל הקדוש יעצר בחומות העתיקות, כל החדש ישתרע הרחק מסביב לה. עלינו על המגדל הרוסי, אני רק עד הגזוזטרה הראשונה, מפני שתקפתי סחרחורת. האדונים האחרים עלו עד למעלה. מראה נוף מאין שני לו על עמק הירדן וצלעות הריו, ים המלח, הרי מואב, עיר הנצח ירושלים.